

כוחה של מילה

חופש הביטוי של המיעוט במשטר דמוקרטי

פורסם: 19.3.2017

”כל אדם זכאי לחירות הדעה והביטוי, לרבות החירות להחזיק בדעות ללא כל הפרעה, לבקש ידיעות ולקבלן ולמוסרן בכל הדרכים וללא סייגי גבולות”

חופש הביטוי הוא זכות יסוד בממשל דמוקרטי. זכות זו מאפשרת לאזרחים לקבל ולמסור מידע, להשמיע ולשמוע דעות, למחות נגד אי שוויון ודיכוי, להשפיע על המיינסטרים ולבקר את המשטר. חופש הביטוי חיוני הן למימושו העצמי של כל אדם והן לקיומו של ההליך הדמוקרטי. חופש ביטוי מהווה תנאי הכרחי לפעילות פוליטית-אזרחית בעלת השפעה, אך הוא אינו מוחלט ואפשר להגביל אותו במקרים ספציפיים (כמו, למשל, ביטויים גזעניים או מסיתים).

על חופש הביטוי והזכות להפגין אמר השופט גד ארנברג בהחלטתו בעניין מעצרים של מפגינים בשכונת שיח' ג'ראח :

”הזכות לאסיפה, להפגנה, לתהלוכה ולהבעת דעה הן זכויות יסוד [...] אין די בחשש שאחרים המתנגדים להתקהלות ולמטרתה עלולים להפר את שלום הציבור כדי להפוך את ההתקהלות לבלתי חוקית. ההפך הוא הנכון – לאור היות הזכות לאסיפה ולהבעת דעה זכות יסוד, על המשטרה להגן על המתקהלים מפני אותם אחרים ולא להכריז על ההתקהלות כבלתי חוקית בשל אותו חשש מאחרים”².

כלומר, גם במקרה שבו יש חשש כי ההפגנה עלולה ליצור מטרד ולהפר את שלום הציבור, האיזון צריך לכלול פעולה אקטיבית של המשטרה על מנת להגן על המפגינים מפני הציבור, ולא לבחור כאפשרות ראשונה בפתרון המשתיק את מחאתם.

מקרה בוחן לדיון: חופש הביטוי בקרב המיעוט הערבי בישראל

בשנים האחרונות נחשפנו לעלייה במספר המקרים של פגיעה בחופש הביטוי ובזכויות שנגזרות ממנו, כגון הזכות להפגין, חופש העיתונות, חופש אקדמי וחופש פוליטי. אחת הבולטות ביותר היא הפגיעה בזכות הפלסטינים אזרחי ישראל לבטא את הזהות שלהם כאזרחים שווי זכויות וכמיעוט ילידי³, ודוגמה לכך היא ”חוק הנכבה”.

זאת ועוד, לאחרונה אנו עדים לשימוש בשיחות והתראות,

2. השופט גד ארנברג בהחלטה מיום 28.1.10 בעניין מעצר מפגינים בשיח' ג'ראח, ב”ש (שלום י-ם) 3781/10 מדינת ישראל נ' ברק

3. מיעוט ילידי – קבוצת אוכלוסייה ילידת המקום, שבעקבות שינויים פוליטיים וחברתיים הפכה למיעוט במולדתה.

הגבלת חופש הביטוי פוגעת בחיים הדמוקרטיים וסותרת את העקרונות של משטר דמוקרטי. חשיבות מיוחדת ניתנת לשמירה על חופש הביטוי בקרב קבוצות מיעוט, הסובלות בדרך כלל מהשפעה פוליטית מועטה, היעדר אפשרות של השמעת קול וסיכוי נמוך לחיבור עם מרכזי הכוח בחברה. לכן, חופש הביטוי הוא המרחב המרכזי שבו מתאפשר לקבוצות מיעוט להשמיע את קולן ועמדותיהן, למחות ולהשפיע על הפוליטיקה והפוליטיקאים. המבחן האמיתי של חופש ביטוי בכל ממשל דמוקרטי הוא ביכולת של קבוצות המיעוט (מיעוט לאומי, אתני, דתי וכו') והקבוצות המוחלשות לבטא את עצמן, לפעול לשינוי המציאות ולהשפיע על קבלת החלטות. חשוב לציין, כי גם לרוב יש זכות לביטוי חופשי וכי משטרים טוטליטריים מונעים גם מהרוב חופש ביטוי ראוי לעמדתו. מעניין להזכיר כי בימינו, לאור הקירבה בין הון לשלטון, דווקא המיעוט הכלכלי החזק עשוי לפגוע בחופש הביטוי הן של הרוב והן של המיעוטים, בזמן שהוא עצמו מהווה מיעוט מספרי.

לכל אדם יש זכות לפעילות פוליטית וחברתית, אותה הוא מבצע בתקווה להשפיע על קבלת החלטות במדינה. גם בהינתן כי ההחלטות המשמעותיות הקשורות במדיניות הממשלה התקבלו על ידי מי שנבחרו בבחירות, עדיין זוהי חובתה של הדמוקרטיה לאפשר לפעילים פוליטיים וחברתיים מרחב לפעילות.

חופש הביטוי וחופש ההפגנה, הנגזר ממנו, מהווים זכות יסוד בכל משטר דמוקרטי. חופש ההפגנה משקף את הזכות להביע דעה במקומות ציבוריים, לרבות מחאה נגד מדיניות או מעשים של הרשויות. כמובן שגם חופש ההפגנה אינו זכות מוחלטת.

1. ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, סעיף י”ט.

איומים ופגיעה בזכותם של פעילים פוליטיים וחברתיים לבטא את עצמם ואת מחאתם, כשאינן בידי המשטרה עילה חוקית או משפטית להגבלת פעילותם. שיטה זו מסתמכת על ניצול הכח והתפקיד במטרה להעביר לפעילים מסר ברור של הפחדה, לפיו פעילותם ממקמת אותם תחת זכויות המגדלת של הרשויות, ולכן עדיף שיפסיקו. שיטה זו פוגעת בחופש הביטוי ובעקרונות הדמוקרטיה בצורה ישירה⁴.

דוגמה לשיטה זו היא המקרה של הפגנת תלמידי תיכון ערבים ב-24.1.2017 - כ-200 תלמידים מחיפה הפגינו בתום יום הלימודים, ולצידם מספר סטודנטים במחאה על הריסת הבתים באום אל חיראן, בגליל ובמשולש. המפגינים נשאו שלטים המגנים את ההרג של המורה יעקוב אבו אלקיעאן מאום אל חיראן ומדיניות הריסת הבתים, ומחו נגד הדיכוי והאיומים של המשטרה.

לפני קיום ההפגנה נועדה המשטרה עם מספר מנהלי בתי ספר ערבים בחיפה בניסיון למנוע את קיומה. בנוסף לכך קיבלו תלמידי הודעות וואטסאפ ממקור לא ידוע שמזהירות מפני ההשתתפות בהפגנה, בטענה שאינה חוקית. התלמידים המארגנים, מצידם, טענו כי ההפגנה חוקית ולא נדרש אישור משטרה לקיומה, לפי חוות הדעת שקיבלו מעמותת עדאלה, בשל היותה הפגנה שלא תכלול נאומים או תהלוכה.

התלמידים הדגישו דרך השלטים שנשאו בהפגנה כי "הגנה על בתים היא הגנה על הזכות לחיות בכבוד", והדגישו את תפקידם בשמירה על הכפר אום אל חיראן שהמדינה התכוונה להרוס בכדי לבנות ישוב יהודי על אדמותיו (שיקרא "חירן"). בנוסף לכך, סירבו התלמידים להיענות לבקשות המשטרה ונשאו שלטים בעלי תוכן כגון "הדיכוי לא יעצור אותנו", בהם הביעו כי אינם חוששים לממש את זכויותיהם.

חשוב להדגיש, כי דמוקרטיה בריאה היא דמוקרטיה שיכולה להתמודד עם ביקורת פנימית וחיצונית, להקשיב לדעות שסותרות את המיינסטרים ולאפשר את השמעתן. כל ניסיון למנוע מאזרחים לבקר את השלטון הוא פגיעה בחופש הביטוי ופגיעה בזכות האזרחים להיחשף לדעות אחרות. מדינה שמכבדת את ערכי הדמוקרטיה חייבת לכבד את חופש הביטוי ולהתמודד עם ביקורת תוך שיח פתוח עם האזרחים, ולא לקבוע אילו עמדות לגיטימיות ואילו לא, למעט עמדות מסיתות, גזעניות וכדומה.

הייחודיות של הפגנת התלמידים בחיפה טמונה בכך שהיא תוכננה על ידי תלמידים פעילים פוליטית וחברתית. אחת ממטרות החינוך היא לטפח אזרחים המודעים לזכויותיהם ומכבדים זכויות אדם, וללמד אותם אודות חובתם האזרחית למחות נגד כל עוולות, ולא רק אלו שמופנות כלפיהם. ניסיון המשטרה להכשיל את ההפגנה טרם קיומה, על ידי הפעלת

4. האגודה לזכויות האזרח עתרה לבג"ץ בדרישה להורות לשב"ב להפסיק לזמן פעילים פוליטיים ל"שיחות אזהרה" בשב"ב. להרחבה <http://www.acri.org.il/he/28085>

לחץ על מנהלי בתי הספר ושליחת הודעות לתלמידים הוא צעד חמור שמרוקן את בתי הספר מתפקידם החינוכי ומעצים את תחושת הניכור בין בתי הספר לבין החברה בכלל והתלמידים בפרט. הציפייה מבתי הספר, ובלי קשר להיותם ערביים או יהודיים, היא להעלות לדיון חינוכי נושאים אקטואליים ולשאול את תלמידיהם: מה אנחנו יכולים לעשות בכדי לשנות את המציאות, לחזק את הדמוקרטיה ולטפח חברה שמכבדת זכויות אדם.

הצעה לפעילות בכיתה – חופש הביטוי של המיעוט במשטר דמוקרטי:

1. התלמידים יקבלו את המאמר שלעיל ויתבקשו לקרוא אותו.

2. חלוקה לקבוצות קטנות כדי לדון במשותף בשאלות הבאות:

1. מהן הזכויות שנפגעו במקרה המתואר בטקסט?
2. מהן הטענות האפשריות של המשטרה במקרה כזה?
3. האם גבולות חופש הביטוי בקרב תלמידים בתוך ב"ס צריכים להיות שונים מחופש הביטוי במרחב הציבורי/אזרחי? במידה וכן – מדוע?
4. תנו דוגמאות למקרים דומים שבהם, לדעתכם, אין להגביל את חופש הביטוי.
5. תנו דוגמאות למקרים הפוכים שבהם, לדעתכם, יש מקום להגביל את חופש הביטוי.
6. לפי הדוגמאות שנתתם, באילו סיטואציות לפרטים או קבוצות ישנה זכות לבטא את עצמם? באילו סיטואציות הזכות הזו מוגבלת?
7. לסיכום – חוו את דעתכם על המקרה שקראתם.

• כתבו הסבר שתומך בחופש הביטוי ומסתמך על הכרזת זכויות אדם. או:

• כתבו הסבר שתומך בהגבלת חופש הביטוי ומסתמך על הכרזת זכויות אדם.

3. שאלות לדיון במליאה:

1. האם חופש ביטוי קשור בזהות או שייכות של הפרטים או הקבוצה?

2. כשאת/ה שומע/ת על עוול נגד קבוצה מסוימת, מה את/ה מצפה כתלמיד מהמורים והנהלת ב"ס, או ממערכת החינוך?

הערה למורה: במסגרת הדיון התלמידים צריכים להציג את עמדתם, תוך הצגת טענה והסבר הכוללים מידע מתוך החומר הנלמד בשיעורי אזרחות.

פוסט זה נכתב במסגרת הפרויקט: "כוחה של מילה"

The project is funded by the European Union
פרויקט זה מתממן על-ידי האיחוד האירופי
بمقتضى البرنامج بدعم من الاتحاد الأوروبي

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطنين في إسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום
كلية للديمقراطية والسلام
The Adam Institute for Democracy & Peace
על-שם אמיל גרינצוויג علی اسم إميل غرينتسفايغ
in Memory of Emil Greenzweig

